

Г Е Р М А Н
ГЕССЕ

СІДДХАРТХА
ПАЛОМНИЦТВО
ДО КРАЇНИ СХОДУ

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2025

СІДДХАРТХА

ЧАСТИНА ПЕРША

БРАХМАНСЬКИЙ СИН

У тіні під будинком, на осяяному сонцем річковому березі, де припнуті човни, у сутіні пралісу, в затінку смоківниці зростав Сіддхартха, вродливий брахманський син, юний сокіл — зростав укупі з Говіндою, своїм товаришем, також брахманським сином. Сонце вкривало засмагою світлі плечі Сіддхартхи, коли він бавився на березі, купався в річці, вчиняв священне обмивання чи приносив жертви. Тінь запливала до чорних його очей, коли він грався в манговому гаю з хлопцями, коли слухав, як співає мати, коли робив жертвоприношення, коли його повчав батько, чоловік вельми вчений, коли слухав бесіди мудреців. Сіддхартха давно вже приставав до цих бесід і сам вправлявся з Говіндою в словесних змаганнях, вправлявся з Говіндою в мистецтві самоспоглядання, у самозаглибленні. Він уже вмів нечутно вимовляти Ом — це слово слів, умів нечутно вимовляти його в себе, вдихаючи повітря, нечутно вимовляти його із себе, видихаючи повітря, коли душа зосереджена, а на чоло сходить сяєво ясного розуму. Він уже вмів у глибині свого єства пізнати Атмана — твердо й несхитно, в єдності зі світом.

Радістю повнилось батькове серце за сина — тямущого, спраглого до пізнання; старий бачив, що в Сіддхартсі зростає великий мудрець і проповідник, усім брахманам брахман.

Утіхою повнилось серце в матері, коли вона дивилася на сина, коли бачила, як він ступає, як сідає і як устає, — її Сід-

дхартха, міцний і вродливий, струнконогий хлопець, що вміє так досконало привітати матір.

Кохання прокидалося в серцях брахманських дочок, коли Сіддхартха проходив міськими вуличками, — осяйне чоло, царствений погляд, гнучкий стан.

Та ще дужче любив Сіддхартху Говінда — його товариш. Любив його погляд і чарівний голос, любив його ходу й досконалі рухи, любив усе, що Сіддхартха робив і казав. А найдужче любив Говінда його розум, його благородні, палкі помисли, гарячі пориви, високе його покликання. Говінда знав: ні, Сіддхартха не стане звичайним брахманом, не стане ледачим жерцем, корисливим торговцем заклинаннями, пихатим пустомолотом, лихим, підступним проповідником, як не стане він і таким собі лагідним, дуреньким ягням у численній отарі. Не хотів ставати таким і він, Говінда, не хотів ставати брахманом, яких десятки тисяч. Він мріяв піти за Сіддхартхою — за улюбленим, прекрасним Сіддхартхою. І навіть якщо Сіддхартха стане колись божеством, якщо вступить колись до сонму світлосяйних, Говінда й тоді хотів би йти за ним — іти його товаришем, його супутником, слугою, спісоносцем, його тінню.

Отож Сіддхартху любили всі. Усім дарував він утіху, всі були йому раді.

Але сам він, Сіддхартха, від себе втіхи не мав, сам він був собі не радий. Блукаючи, мов сновида, рожевими дооріжками фігового саду, сидючи в синюватому затінку в гаю самоспоглядання, обмиваючись щодня в покутній купелі, приносячи в темному манговому лісі жертви, Сіддхартха, досконалий у звичках і поведінці, загальний улюбленець, радість усіх, сам він, однак, радості в серці не відчував. Мрії і нескінченні роздуми навіював йому плюскіт води в річці, мерехтіння зірок у нічному небі й палюче сонце; мрії й душевні тривоги навіювало йому куріння жертвоних вогнів,

відгомін рядків із «Рігведи», слова з повчань старих брахманів.

І став Сіддхартха плекати в собі невдоволення. Став він здогадуватись, що й батькова любов, і материна любов, і любов Говінди, його товариша, не завжди й не навек даруватимуть йому щастя, тамуватимуть спрагу і вдовольнятимуть його, що цієї любові йому буде мало. Став Сіддхартха здогадуватись, що високоповажний батько його та інші вчителі, мудрі брахмани, вже розказали більшість і все найкраще з того, що знали, вони вже перелили свої знання в його жадібний збан, і збан цей виявився неповний, розум його не наситився, душа не вгамувалася, серце не заспокоїлось. Священні обмивання — це добре, але ж то — лиш вода, а вода не змиває гріхів, не тамує душевної спраги, не гоїть сум'яття. Прекрасні були й жертвоприношення та звертання до богів. Та чи досить цього? Чи дають жертвоприношення щастя? А як щодо богів? Чи світ створив справді Праджapati? Чи, може, це зробив Атман — Він, Єдиний, Усеєдиний? Чи не підвладні часові, чи не минуці втілення богів, створені так само, як і ти і я? То чи ж добре, чи справедливо приносити богам жертви, чи не позбавлене це найвеличніше дійство глузду? Кому ж іще приносити жертви, кому ще поклонятись, як не Йому, Єдиному, Атманові? І де Атмана шукати, де Він живе, де б'ється Його вічне серце? Де ж іще, як не у власному «я», у найпотаємнішому, в тому, чого не можна схитнути і що кожен носить у собі? Але ж де, де те «я», найпотаємніше, найзаповітніше? Це не плоть і не кров, не думка й не свідомість — так учать наймудріші. То де ж воно, де? Чи є інший шлях до того «я», до себе, до Атмана — шлях, що його варто шукати? Ох, і ніхто ж цього шляху не знає, ніхто його не покаже — ні батько, ні вчителі та мудреці, ні священні жертвні гімни! Все вони знають, ці брахмани зі своїми священними книжками, все вони знають, про все

й навіть більше, ніж про все, вони подбали: про сотворіння світу, про те, як люди навчилися розмовляти, їсти, вдихати й видихати, про те, як влаштована свідомість і як чинять боги. Безмежно багато знають брахмани. Та чого варті всі їхні знання, коли ніхто не знає одного-єдиного, найважливішого, єдино важливого?!

Звичайно, багато віршів, прекрасних віршів у священних книжках, надто в упанішадах «Самаведи», розповідають про те найпотаємніше, найзаповітніше. «Душа твоя — цілий світ», — сказано там. Сказано також, що уві сні, у глибокому сні людина входить до свого найпотаємнішого і живе в Атмані. У тих віршах — дивовижна мудрість, магічні слова увібрали там у себе всі знання наймудріших мужів — слова чисті, як мед бджолиний. Ні, не можна, нізащо не можна нехтувати величезними тими знаннями, що їх зібрали там і зберегли численні покоління велемудрих брахманів... Але де ж ті брахмани, де проповідники, де мудреці чи покутники, яким пощастило ці глибочені знання не просто осягти, а й за ними жити? Де той пророк, що, перейшовши уві сні до Атмана, зумів зостатися в ньому і наяву, у житті, в кожному кроці своїм, у слові й діянні? Багатьох достойних брахманів знав Сіддхартха і на-самперед свого батька — чистого, вченого, найшанованішого з-поміж шанованих. Батько гідний захоплення, спокійно й шляхетно він поводить, чисто живе, мудрі слова промовляє, розумні й високі думки народжуються під його чолом. Але й він, хто так багато знає, хіба засяг він блаженства, хіба має він мир і спокій, хіба й він — всього лиш спраглий, одвічний шукач? Хіба не змушений він, спраглий, раз у раз, знов і знов припадати до священних джерел — до офірування, до книжок, до словесних змагань з іншими брахманами? Чому ж він, бездоганний, мусить щодня змивати із себе гріхи, щодня дбати про очищення, щодня починати все спочатку? Хіба в ньому немає Атмана, хіба в його власному серці не б'є

першоджерело? Це його треба знайти — оте першоджерело у своєму «я», це ним треба заволодіти! Все інше — шукання, манівці, блукання наосліп.

Такі були в Сіддхартхи думки, така була його спрага й мука.

Часто проказував він слова з Чахндог'ї-упанішади: «Щира правда, ще одне ім'я в брахмана — істина, і хто про це знає, той входить щодень у царство небесне». Нерідко те царство небесне здавалось йому вже недалеким, однак жодного разу він не досягав його цілком, ніколи не погамовував спрагу до кінця. І з-поміж усіх мудрих і наймудріших, яких він знав і повчання яких з насолодою слухав, із-поміж усіх них не було жодного, хто осягнув би його, царство небесне, цілком, хто погамував би її, споконвічну спрагу, цілком.

— Говіндо, — сказав якимось Сіддхартха до товариша, — Говіндо, ходімо, любий, під баньянове дерево — повправляємось у самозаглибленні.

Прийшли вони під баньянове дерево, посідали: тут — Сіддхартха, кроків за двадцять — Говінда. Поки той сідав, готуючись промовити Ом, Сіддхартха вже стиха проказував вірш:

Ом — це лук, стріла — це душа,
У Брахмана лучить стріла,
І вцілити треба конче.

Згодом, коли вони повправлялись, як завжди, у самозаглибленні, Говінда підвівся. День добігав кінця, час було готуватися до вечірнього обмивання. Говінда покликав товариша. Сіддхартха не озвався. Він сидів, занурившись у себе, і його застиглий погляд був спрямований кудись у далечінь, а з-поміж зубів ледь виднівся кінчик язика; здавалося, Сіддхартха не дихає. Так він сидів, поринувши в себе, зосередивши думку на Ом, націливши душу, мов стрілу, у Брахмана...

Одного дня містом, де жив Сіддхартха, проходили самани — прочани-аскети; троє виснажених, згаслих чоловіків, не старі й не молоді, з укритими курявою, покривавленими спинами, майже голі, опалені сонцем, повиті самотністю, чужі й ворожі світові, — зайди й худоребрі шакали в царстві людей. Від них ішов гарячий дух потамованих пристрастей, виснажливого обов'язку, жорстокого самозречення.

Увечері, як минула година самоспоглядання, промовив Сіддхартха до Говінди:

— Завтра вранці, о друже мій, Сіддхартха піде до саман. Він стане саманою.

Почувши ці слова й побачивши на застиглому товаришевому обличчі рішучість, тверду й невідворотну, як пущена з лука стріла, Говінда зблід. І тієї ж миті, із першого погляду збагнув: «Ось воно й починається, тепер Сіддхартха піде своїм шляхом, доля його вже пускає паростки, а разом з його долею — і моя». І Говінда став блідий, мов суха бананова лущинка.

— О Сіддхартхо! — вигукнув він. — А батько ж тобі дозволить?

Сіддхартха подивився на товариша так, ніби ще не зовсім прокинувся від сну. І враз прочитав у Говіндиній душі все — прочитав страх, прочитав покору.

— О Говіндо, — мовив він стиха, — нащо нам марнувати слова? Завтра на світанні я починаю жити життям саман. Тільки не кажи про це більш нічого.

Сіддхартха ступив до комірчини, де на личаній маті сидів батько, мовчки став і стояв доти, доки батько відчув, що позад нього хтось є. І озвався брахман:

— Це ти, Сіддхартхо? Кажи вже, що маєш сказати.

І промовив Сіддхартха:

— З твого дозволу, батьку. Я прийшов сказати, що мене тягне покинути завтра твій дім і піти до аскетів. Мене тягне стати саманою. Нехай батько не перечить моему бажанню.

Брахман мовчав. Він мовчав так довго, що в невеличке віконце вже заглянули зорі, а тоді на зміну їм прийшли інші, а в комірчині все панувала тиша. Німо, нерухомо стояв, схрестивши на грудях руки, син, німо й нерухомо сидів на маті батько, а зорі все пропливали небом. І промовив нарешті батько:

— Не подобає брахманові казати різких і злих слів. Але в серці моїм ворухнеться невдоволення. Не хотів би я почути з твоїх уст таке прохання вдруге.

Брахман спроквола підвівся. Сіддхартха стояв мовчки, зі схрещеними на грудях руками.

— Чого ти ждеш? — спитав батько.

І відповів Сіддхартха:

— Ти знаєш.

Батько невдоволений рушив із комірчини, невдоволений ввійшов до будинку й ліг на своє ложе.

Але сон од нього тікав, і через годину брахман устав, ступив кілька кроків туди-сюди, вийшов надвір. Зазирнувши у віконце до комірчини, побачив, що Сіддхартха так само стоїть зі схрещеними руками, на тому самому місці. Тьмяно білів його світлий одяг. З неспокоєм у серці повернувся батько в будинок.

Ще за годину — сон усе злітав із його очей — брахман знову підвівся, пройшовся туди й назад, переступив поріг. Уже виплив місяць. Брахман заглянув крізь віконце до комірчини й побачив, що Сіддхартха стоїть там-таки — нерухомо, зі схрещеними руками; на голих його ногах відсвічувало місячне сяйво. З тривогою в серці батько вернувся до ложа.

А за годину прийшов ізнов, і ще за годину прийшов, і щораз заглядав у віконце й бачив, що Сіддхартха стоїть посеред комірчини, стоїть у місячному сяйві, стоїть у світлі від зірок, стоїть у темряві. І так приходив брахман щогодини, мовчки

ставав під віконцем, зазиравав усередину й бачив, що син стоїть нерухомо, і батьківське серце сповнював гнів, сповнювала тривога, сповнювала нерішучість, сповнював біль.

І в останню нічну годину, вже перед досвітком, брахман ізнов прийшов до комірчини, переступив поріг, побачив, що юнак так само стоїть, і видався він батькові великим і якимсь аж чужим.

— Сіддхартхо, — промовив брахман, — чого ти ждеш?

— Ти знаєш.

— І так і стоятимеш, поки настане ранок, поки настане день і вечір?

— Стоятиму й ждатиму.

— Ти стомишся, Сіддхартхо.

— Стомлюся.

— Ти заснеш, Сіддхартхо.

— Не засну.

— Ти помреш, Сіддхартхо.

— Помру.

— Волієш краще померти, ніж послухатись рідного батька?

— Сіддхартха завжди слухався батька.

— То ти відмовишся від свого заміру?

— Сіддхартха зробить так, як йому скаже батько.

До комірчини зазирнув світанок. Брахман завважив, що коліна в Сіддхартхи ледь помітно тремтять. Але на обличчі в юнака не здригалася жодна риса, очі його дивилися вдалечінь. Цієї хвилини брахман збагнув, що тепер Сіддхартха уже не з ним, не в батьківським домі, що син його вже покинув.

Брахман торкнув Сіддхартху за плече й промовив:

— Ти підеш у ліс і станеш саманою. Як знайдеш у лісі блаженство, то приходи і навчиш блаженства мене. А коли знайдеш там розчарування, то повертайся, і ми знову принесимо разом богам жертви. А тепер іди поцілуй матір

і скажи їй, куди зібрався. А мені пора на річку — час робити перше обмивання.

Він забрав із синового плеча руку й ступив надвір. Сіддхартха хотів уже рушити й собі, але заточився. Тоді зробив над собою зусилля, вклонився вслід батькові й пішов до матері, щоб учинити так, як сказав батько.

Коли він із першими променями сонця поволі виходив на затерплих ногах з іще сонного міста, з-під останньої хатини підвелася постать, що доти сиділа там, і приєдналася до прочанина. То був Говінда.

— Ти прийшов! — сказав Сіддхартха і всміхнувся.

— Прийшов, — відповів Говінда.

У САМАН

Увечері того ж таки дня Сіддхартха з Говіндою наздогнали саман, трьох виснажених аскетів, попросили, щоб ті взяли їх із собою, і пообіцяли в усьому слухатись. Самани прийняли цих двох до свого товариства.

Одежу свою Сіддхартха подарував одному бідному брахманові, що трапився йому ще на вулиці в місті. Отож тепер на ньому була сама настегенна пов'язка та землистого кольору непідрублена накидка. Їв Сіддхартха лиш один раз на день і тільки сире. Два тижні він постував. Потім постував місяць. На ногах і лиці в нього зосталася сама шкіра. В розширених очах спалахували гарячі марева, на висохлих пальцях рук повиростали довгі нігті, а на підборідді — суха, скуйовджена борода. Крижаним робився в Сіддхартхи погляд, коли він бачив жінок; губи його зневажливо кривилися, коли він проходив через якесь місто з гарно вбраними людьми. Сіддхартха дививсь, як торгують торговці, як вирушають на полювання вельможі, як родичі оплакують покійників, як пропонують себе повії, як дбають про хворих цілителі, як проповідники

ЗМІСТ

СІДДХАРТХА. Переклад О. Логвиненка	4
Частина перша	
Брахманський син	4
У саман	12
Гаутама	22
Пробудження	31
Частина друга	
Камала	36
Серед звичайних людей	49
Сансара	57
На річці	66
Перевізник	77
Син	89
Ом	98
Говінда	104
У ПОШУКАХ «ВИЩОЇ» МУДРОСТІ (Післямова до роману «Сіддхартха»). Іван Мегела	116
ПАЛОМНИЦТВО ДО КРАЇНИ СХОДУ. Переклад І. Мегели ...	123
АЛЕГОРІЯ МІСТИЧНОГО ОРДЕНУ ЯК ЗАСІБ ДОСЯГНЕННЯ ВЕРШИНИ ДУХУ (Післямова до роману «Паломництво до Країни Сходу»). Іван Мегела	193
ПРИМІТКИ	205